

## عوامل مؤثر بر روحیه کارآفرینی هنرجویان هنرستان‌های کشاورزی استان زنجان

زهرا هوشمندان مقدم فرد\*

دانشجوی دکتری ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران

احمد رضوانفر

استاد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی دانشگاه تهران

تاریخ دریافت: ۹۴/۲/۱۴ تاریخ پذیرش: ۹۴/۸/۱۷

### چکیده

تحقیق توصیفی همبستگی حاضر باهدف بررسی عوامل مؤثر بر روحیه کارآفرینی هنرجویان کشاورزی صورت گرفت. جامعه آماری تحقیق، ۴۱۲ از هنرجویان هنرستان‌های کشاورزی استان زنجان بودند که ۱۴۵ نفر از طریق فرمول کوکران مشخص و با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفتند. روایی پرسشنامه تحقیق توسط متخصصان موضوعی تأیید و با انجام مطالعه مقدماتی روی ۳۰ هنرجو و محاسبه ضریب آلفای کرونباخ بزرگ‌تر از ۰/۷ برای بخش‌های مختلف، پایایی آن تأیید شد. داده‌ها از طریق نرم‌افزار SPSS<sub>v18</sub> تحلیل شدند و نتایج نشان داد که روحیه کارآفرینی ۵۲/۴ درصد هنرجویان بالا هست. نتایج آزمون t نشان داد که روحیه کارآفرینی هنرجویان شهری زیادت‌تر از روستایی و هنرجویان کار و دانش زیادت‌تر از هنرجویان فنی و حرفه‌ای بود. نتایج حاصل از تحلیل همبستگی نشان داد که متغیرهای مهارت ارتباطی، خوش‌بینی، اعتمادبه‌نفس، شرایط رفاهی دوران کودکی و سابقه شغلی هنرجویان، رابطه مثبت و معنی‌داری با روحیه کارآفرینی هنرجویان داشت. تحلیل رگرسیون چندگانه نیز نشان داد که مهارت ارتباطی و سابقه شغلی هنرجویان تأثیر مثبتی بر روحیه آن‌ها داشته و حدود ۲۰ درصد از تغییرات روحیه کارآفرینی را تبیین می‌کنند.

واژه‌های کلیدی: هنرستان کشاورزی، هنرجویان، روحیه کارآفرینی، استان زنجان.

\* نویسنده مسؤل مکاتبات، Hooshmand@Znu.ac.ir

## مقدمه

امروزه تمامی کشورهای دنیا رقابت شدیدی در رسیدن به جایگاه اقتصادی برتر در دنیا دارند و از کارآفرینی به عنوان یکی از متغیرهای کلیدی در اقتصاد نام می‌برند (مبارکی و همکاران، ۱۳۹۱). در طول تاریخ، کارآفرینی و کاربرد آن به طرق مختلف رایج بوده و برخورداری جوامع از روحیه کارآفرینی، اصل و اساس پیشرفت اقتصادی کشورها به حساب می‌آید. در حقیقت، علم و دنیای مدیریت با مفهوم کارآفرینی هویت می‌یابد. (Obembe et al., 2014) عنوان می‌کند که در جوامع امروزی نارضایتی و ناامیدی از فرصت‌های اشتغال در شرکت‌ها و صنایع باعث تشویق افراد به خوداشتغالی به خصوص در بین دانشجویان شده است. به همین دلایل علاقه‌مندی زیادی در سطح محققان و دانشگاه‌های کل جهان در خصوص مطالعه کارآفرینی شکل گرفته است و نیز رغبت سیاست‌گزاران برای تقویت کارآفرینی در کشورشان زیاد شده است (Weiss, 2015). توجه به کارآفرینی توسط کشورها به حدی شده است که بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته و درحال توسعه توجه جدی به کارآفرینی پیدا کرده‌اند تا با کمک آن بتوانند فرصت‌های مناسبی ایجاد نمایند تا مشکلاتی از قبیل بحران اشتغال، کمبود نیروی انسانی خلاق، کاهش بهره‌وری و کاهش کیفیت محصولات و خدمات، رکود اقتصادی و رقابت را کاهش دهند. از این رو، کشورها پرورش و آموزش کارآفرینان را در اولویت برنامه‌های توسعه اجتماعی و اقتصادی خود قرار داده‌اند (سعدی و سلیمانی، ۱۳۹۱). تحقیقات نشان داده که کشورها به سه دلیل مهم شامل ایجاد و توسعه فناوری، تولید ثروت در جامعه و ایجاد اشتغال، اهمیت زیادی برای موضوع کارآفرینی قائل شده و به

آن می‌پردازند (برادران و صالحی، ۱۳۸۵). این مسئله باعث گردیده که کیفیت آموزش در جهان دچار تحول شده و آموزش نیروهای متخصص کارآمد از جمله اهداف و وظایف هر دولت باشد تا این افراد با قرار دادن عوامل گوناگون در کنار یکدیگر بهره‌وری منابع را افزایش داده و موجب رشد و توسعه آن کشور گردند. در واقع یکی از اهداف سازمان‌های آموزشی باید تربیت افراد کارآفرین باشد (جمشیدی فر و همکاران، ۱۳۸۹). تجربه کشورهای مختلف دنیا در زمینه کارآفرینی نشان داده است که امکان تربیت افراد کارآفرین با آموزش وجود دارد (بیکری فر و مه نگار، ۱۳۹۱). همچنین مشخص شده است که غالب رفتارهای کارآفرینانه تعمدی بوده و تحت تأثیر انگیزه و شناخت فرد از موقعیت‌ها و فرصت‌ها می‌باشد (Kautonen et al., 2013; Shirokova et al., 2015). با آموزش کارآفرینی می‌توان اعتماد به نفس، دانش و مهارت هنرجویان و دانشجویان را افزایش و آن‌ها را برای راه‌اندازی کسب‌وکار توانمند ساخت (Jones & Galloway et al., English, 2005). در این ارتباط (2005) عنوان کرده‌اند که آموزش کارآفرینی در افزایش مهارت‌های دانشجویان در خلاقیت، اعتماد به نفس و نیز مهارت‌های ارتباطی و مدیریتی تأثیرگذار است. (Van der Linde (2000) بر این باور است که در میان همه مهارت‌های مورد نیاز دانش‌آموختگان، مهارت کارآفرینی ارزشمندترین مهارتی است که اشخاص هوشمند برای رویارویی با چالش‌های اساسی قرن ۲۱ به‌ویژه مشکل بیکاری باید خودشان را به آن تجهیز کنند. در مطالعه کارآفرینی و کاربرد آن، رویکردهای متعددی نظیر رویکرد روان‌شناختی و بررسی ویژگی‌های فردی مرتبط با کارآفرینی، رویکردهای اجتماعی و نقش و تعاملات

علامه طباطبایی، گزارش کردند که تمام مؤلفه‌های کارآفرینی شامل (توفیق طلبی، تحمل ابهام، اعتماد به نفس، مخاطره پذیری و خلاقیت) کمتر از حد متوسط بوده و نقش دوره‌های آموزشی در ایجاد روحیه کارآفرینی و مؤلفه‌های آن در بین دانشجویان مرد و زن تفاوت معناداری نداشته است. مردان‌شاهی و همکاران (۱۳۹۳) در بررسی روحیه کارآفرینی در دانشجویان ورودی و خروجی دانشگاه‌های دولتی مازندران از بررسی هشت ویژگی مشهود کارآفرینی یعنی رؤیاپردازی، ریسک‌پذیری، سلاست فکری، عمل‌گرایی، تحمل ابهام، مرکز کنترل، توفیق طلبی و چالش طلبی در سنجش و مقایسه سطح استعداد کارآفرینی بین دانشجویان سال اول و آخر بهره جستند و نتایج نشان داد دانشجویان سال اول بالاترین رتبه را در عمل‌گرایی و رؤیاپردازی دارند و در دانشجویان سال آخر بالاترین رتبه در چالش طلبی می‌باشد، لذا استعداد کارآفرینی دانشجویان سال آخر نسبت به سال اول کمتر بود. شریفی و همکاران (۱۳۹۳) در دانشگاه یاسوج گزارش کردند ۷۵/۴ درصد دانشجویان از لحاظ روحیه کارآفرینی در سطح متوسطی قرار داشتند. همچنین نتایج نشان داد که تفاوت معنی‌داری در روحیه کارآفرینی دانشجویان دختر و پسر وجود نداشت. بین دانشجویان سال اول و آخر و نیز دانشجویان رشته‌های مختلف از نظر خصیصه‌های روحیه کارآفرینی تفاوت معنی‌داری مشاهده نشد. زمانی و امیدی (۱۳۹۳) در تحقیقی در خصوص دانشجویان کشاورزی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران گزارش کردند که مهارت‌های کارآفرینی، باور به خودکارآمدی، نگرش نسبت به کارآفرینی، ویژگی‌های روان‌شناختی و هنجارهای اجتماعی روی نیت کارآفرینانه دانشجویان تأثیرگذار هستند. فراهانی و همکاران (۱۳۹۲) در

کارآفرینان در اجتماع و در نهایت رویکردهای اقتصادی و بررسی اثرات اقتصادی کارآفرینی در جامعه مورد توجه قرار گرفته است (ذبیحی و مقدسی، ۱۳۸۶). رویکرد مورد استفاده در مطالعه حاضر ویژگی‌های روان‌شناختی کارآفرینی بوده و در این رویکرد اعتقاد بر این است که کارآفرینان افرادی با ارزش‌ها، نگرش‌ها و نیازهای واحدی هستند که آن‌ها را هدایت می‌کند. تأکید مکتب خصوصیات روان‌شناختی کارآفرینی بر عامل‌های شخصیتی- روان‌شناختی و آن دسته خصوصیات است که به میزان زیادی مورد توجه قرار گرفته‌اند. روحیه کارآفرینی مجموعه‌ای از خصوصیات روان‌شناختی شامل نیاز به استقلال، نیاز به پیشرفت، نوآوری، ریسک‌پذیری، کنترل درونی و تحمل ابهام است. افراد دارای این خصوصیت این توانایی را دارند که برای خود کسب‌وکاری مستقل ایجاد نموده و در واقع تبدیل به یک کارآفرین شوند. (هوشمندان مقدم فرد و همکاران، ۱۳۹۰؛ کردنائیج و همکاران، ۱۳۸۶؛ Weiss, 2015). کارآفرینان به دلیل تمایل به نتیجه یا انگیزه اکتساب، کار را برای حسن انجام و نه به خاطر پاداش انجام می‌دهند. همچنین این افراد به دلیل آگاهی از شرایط مخاطره‌آمیز در حوزه فعالیت خود، در مواجهه با ابهامات دست به خلاقیت می‌زنند و قدرت تحمل ابهام آن‌ها بیشتر از سایر افراد است (بیزنی و همکاران، ۱۳۹۴). عوامل متعددی بر روی روحیه کارآفرینی افراد و همین‌طور دانشجویان و هنرجویان اثرگذار هستند. مطالعات متعددی در این خصوص در داخل و خارج کشور صورت گرفته است که در ادامه به برخی از این مطالعات اشاره می‌گردد. غیائی ندوشن و فلاحیانی (۱۳۹۴) در تحقیقی با عنوان تأملی بر نقش دوره‌های آموزشی بر ایجاد روحیه کارآفرینی در بین دانشجویان دانشگاه

رشته‌های مختلف دارای روحیه کارآفرینی متفاوت و معنی‌داری بودند.

(2015) Tshikovhi & Shambare در تحقیقی

نشان دادند که متغیرهای دانش کارآفرینی و نگرش‌های فردی تأثیر معنی‌داری روی نیت کارآفرینانه دانشجویان آفریقای جنوبی دارد. همچنین داشتن دانش بالا در خصوص کارآفرینی باعث تأثیر مثبت بر روی نگرش افراد در زمینه نگرش آن‌ها در خصوص کارآفرینی شده است. Yeasmin & Latif (2015) در مطالعه‌ای بر روی دانشجویان شهر سیلپت بنگلادش گزارش کردند که جنسیت، وجود فرد کارآفرین در خانواده و یا خویشاوندان، دوره‌ها و برنامه‌های آموزشی گذرانده تأثیر معنی‌داری در ایجاد روحیه کارآفرینی آن‌ها داشته است. طبق تحقیق Weiss (2015) در خصوص دانشجویان کشورهای اندونزی و هلند مشخص شد که در مجموع نیت کارآفرینی دانشجویان اندونزی بالاتر از هلند است. رابطه مثبت و معنی‌داری بین سرمایه اجتماعی و نیت کارآفرینانه در بین هر دو گروه وجود داشت. در خصوص دانشجویان هلندی، ویژگی نوآورانه و مرکز کنترل به‌طور مثبتی با نیت کارآفرینانه ارتباط داشت و نیز یک رابطه مثبت مابین آموزش کارآفرینانه و نیت کارآفرینانه مشاهده گردید. در بررسی روحیه کارآفرینانه دانشجویان و دانش‌آموزان ترکیه و انگلستان، که توسط Gruel et al. (2010) صورت گرفت، معلوم شد که نهاد خانواده بیشتر از سایر متغیرها بر روحیه افراد و گرایش آن‌ها به کارآفرینی مؤثر است. Postigo (2002) در مطالعه خود با بررسی و ارزیابی وضعیت موجود آموزش کارآفرینی دانشجویان آرژانتینی مشاهده کرد که از نظر دانشجویان مهم‌ترین دوره‌ها برای کارآفرینی دوره‌های آموزش خلاقیت و نوآوری می‌باشد. مطالعه Ardagna &

تحقیقی در خصوص دانش‌آموختگان تحصیلات تکمیلی رشته تربیت‌بدنی گزارش کردند که همبستگی بالایی بین عوامل محیطی و روحیه کارآفرینی آن‌ها وجود دارد. نتایج مطالعه سعدی و سلیمانی (۱۳۹۱) در بین دانشجویان کشاورزی دانشگاه بوعلی سینا نشان داد که از بین ویژگی‌های کارآفرینی بررسی شده چهار مورد ریسک‌پذیری، توانایی فعالیت در بازار، انتقادپذیری و خلاقیت در حد ضعیفی در دانشجویان وجود دارد و رشته تحصیلی دانشگاهی و شرکت در دوره‌های خوداشتغالی بر ظرفیت کارآفرینی تأثیر معنی‌داری گذاشته است. قاسمی و همکاران (۱۳۸۸) در مطالعه‌ای با عنوان بررسی عوامل تأثیرگذار در ایجاد روحیه کارآفرینی دانشجویان تحصیلات تکمیلی پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران، عواملی نظیر وضعیت تأهل، ثبت اختراع، نوع اشتغال، تحصیلات پدر و سازمان محل خدمت را در روحیه کارآفرینی مؤثر گزارش کرده‌اند. شریف‌زاده و زمانی (۱۳۸۵) در بررسی روحیه کارآفرینی دانشجویان دانشگاه شیراز به مطالعه چهار خصیصه توفیق‌طلبی، رقابت‌مندی، قدرت‌طلبی و ریسک‌پذیری پرداختند و هیچ تفاوت معناداری را در بین دانشجویان سال دوم و سال چهارم از نظر سطح روحیه کارآفرینی گزارش نکردند. یارابی (۱۳۸۳) گزارش کرد سطح روحیه کارآفرینی در بین دانشجویان رشته‌های مختلف و نیز سال اول و آخر تفاوت معنی‌داری با همدیگر نداشته و سطح کلی روحیه کارآفرینی در دانشجویان دانشگاه شیراز پایین می‌باشد. مشایخ (۱۳۸۳) در تحقیقی با عنوان بررسی رابطه پایگاه اجتماعی خانواده و روحیه کارآفرینی دانشجویان گزارش کرد که بین سطح سواد و نیز شغل والدین و روحیه کارآفرینی دانشجویان رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد و نیز دانشجویان

کتب درسی با ویژگی‌های فراگیران و سازمان‌دهی پایین محتوای کتاب‌ها، کارآموزی، عدم استقبال دانش‌آموزان مستعد، کمبود امکانات و تجهیزات، استفاده آموزشگران از روش‌های سنتی آموزش را به‌عنوان بخشی از مشکلات مهم گزارش کردند. همچنین باوجود ارائه درس سه واحدی تکمیلی کارآفرینی در پایه سوم شاخه کاردانش برای هنرجویان هنرستان‌های کشاورزی، مطالعات صورت گرفته حکایت از مشکل بیکاری آن‌ها و عدم توانایی این هنرجویان در راه‌اندازی کسب‌وکار است (سلیمانی و زرافشانی، ۱۳۹۰). با توجه به بررسی ادبیات پژوهش در خصوص روحیه کارآفرینی اکثر تحقیقات به بررسی این موضوع در سطح دانشجویان آموزش عالی کشاورزی پرداخته و هنرجویان کشاورزی کمتر به‌عنوان هدف محققان، مورد بررسی قرار گرفته‌اند. درواقع علی‌رغم اهمیتی که آموزش کارآفرینی برای مقاطع تحصیلی پایه در جهت ارتقای فرهنگ کارآفرینی در کشور دارد، ولی بار اصلی آموزش کارآفرینی بر دوش دانشگاه‌ها قرار دارد (نادری و همکاران، ۱۳۹۴). این در حالی است که هنرجویان هنرستان‌های کشاورزی، همانند سایر دانش‌آموزان و دانشجویان، جزء نیروهای بالقوه جامعه هستند و در مدت‌زمانی نسبتاً کوتاه به‌عنوان افراد شاغل به کار، اشتغال خواهند یافت. اشتغال به کار آنان، در مشاغلی که علاوه بر خودشان بتوانند افراد دیگری را نیز بکار بگیرند و از منابع موجود برای رشد و توسعه اجتماعی و اقتصادی جامعه استفاده کنند به‌عنوان هدفی اساسی و اولویتی مهم برای مسئولان اجرایی کشور مطرح است و ضرورت دارد، تربیت و آموزش هنرجویان هنرستان‌های کشاورزی به نحوی باشد که این افراد باروحیه کارآفرینی بالایی فارغ‌التحصیل شده تا در آینده به ایجاد کسب‌وکارهای

(Lusardi (2008) نشان داد که ویژگی‌های فردی چون جنسیت، سن و وضعیت کاری در کنار خصوصیات دیگری چون روابط اجتماعی، مهارت و گرایش به ریسک‌پذیری از عوامل مهم کارآفرینی هستند.

بخش کشاورزی به دلیل برخورداری از رشد مستمر و پایداری اقتصادی، تأمین امنیت غذایی، بازدهی سرمایه، ارزآوری، ارزبری کم و ایجاد عدالت اجتماعی در قیاس با سایر بخش‌های اقتصادی کشور از قابلیت‌های خاصی برخوردار است، به‌نحوی که می‌تواند نقش بسیار بارزی در عرصه اقتصادی کشور داشته باشد (جمشیدی فر، ۱۳۸۹). توسعه کشاورزی و ایفای سهم مهم این بخش در اقتصاد ملی نیازمند تحصیل کرده‌هایی است که توانمند بوده و از روحیه کارآفرینی بالایی برخوردار باشند. دانشکده‌های کشاورزی باتربیت کارشناسان و هنرستان‌های کشاورزی باتربیت هنرجویان، می‌توانند مهم‌ترین نقش را در این فرایند ایفا نمایند. وزارت آموزش و پرورش به‌عنوان رکن اساسی تربیت سرمایه‌های انسانی به تقویت روحیه کارآفرینی توجه ویژه داشته و یکی از مصادیق اجرایی این راهکارها توسعه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش یا به عبارتی آموزش‌های هنرستانی است که خصیصه بارز این‌گونه آموزش‌ها به شمار می‌رود (سحرخیز، ۱۳۹۲). این هنرستان‌ها به‌عنوان یکی از نهادهای مهم آموزشی و زیرمجموعه نظام آموزش و پرورش فنی و حرفه‌ای نقش مهمی در تربیت نیروی انسانی ماهر و نیمه ماهر در بخش کشاورزی دارند (جمعگی و لشکرآرا، ۱۳۹۱ و سلیمانی و زرافشانی، ۱۳۹۰). این در حالی است که خود این نظام آموزشی در حال حاضر با مشکلات متعددی مواجه است. موحدی و همکاران (۱۳۹۲) با جمع‌بندی ده‌ها مطالعه درزمینه هنرستان‌های کشاورزی کشور، مواردی مانند ارتباط پایین محتوای

ابعاد شش‌گانه توفیق طلبی (۷ گویه)، کنترل درونی (۹ گویه)، ریسک‌پذیری (۹ گویه)، نوآوری (۸ گویه)، تحمل ابهام (۶ گویه) و استقلال‌طلبی (۶ گویه) موردسنجش قرار گرفت. گویه‌ها در یک مقیاس ۵ گزینه‌ای از طیف لیکرت با نمراتی در دامنه (۱=خیلی کم) تا (۵=خیلی زیاد) موردبررسی قرار گرفت. این گویه‌ها مستخرج از مطالعات قبلی در زمینه کارآفرینی بودند که پس از تأیید روایی و انجام مطالعه مقدماتی تلخیص و استاندارد شدند. متغیرهای مستقل نیز شامل عوامل فردی، روان‌شناختی (از طریق شاخص ترکیبی مشتمل بر ۱۶ گویه دربردارنده اعتمادبه‌نفس با ۷ گویه، عزت‌نفس با ۴ گویه و خوش‌بینی با ۵ گویه) و مهارت‌های ارتباطی (از طریق شاخص ترکیبی مشتمل بر ۱۱ گویه) موردسنجش قرار گرفت. جامعه آماری تحقیق را کلیه ۴۱۲ هنرجوی هنرستان‌های کشاورزی استان زنجان (۲۲۷ نفر هنرجوی سال دوم و ۱۸۵ نفر هنرجوی سال سوم) تشکیل می‌دادند که از طریق فرمول نمونه‌گیری کوکران ۱۴۵ نفر به‌عنوان نمونه و از طریق روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفتند. روایی ابزار تحقیق توسط پانلی از متخصصان مورد تأیید قرار گرفت و با انجام مطالعه مقدماتی بر روی ۳۰ هنرجوی خارج از جامعه آماری، ضریب آلفای کرونباخ برای بخش‌های مختلف بزرگ‌تر از ۰/۷ به‌دست آمد. داده‌های به‌دست‌آمده از طریق نرم‌افزار آماری SPSS<sub>v18</sub> مورد تحلیل قرار گرفتند.

#### یافته‌ها

نتایج نشان داد که ۳۳ نفر از هنرجویان (۲۲/۸ درصد) در رشته زراعت مشغول به تحصیل بودند، که دایر بودن رشته زراعت در هنرستان‌های کشاورزی در هر سه شهر استان یعنی زنجان، ابهر و صائین قلعه

مرتبط با رشته خود پردازند. با توجه به ارتباط تنگاتنگ کارآفرینی با توانایی‌های پس از فارغ‌التحصیلی هنرجویان، تبیین عوامل مؤثر بر روحیه کارآفرینانه هنرجویان کشاورزی، امری بسیار مهم و ضروری تلقی می‌شود که نیاز به بررسی دارد و از آنجایی که مطالعه‌ای در این ارتباط در استان زنجان صورت نگرفته، این مطالعه به بررسی سطح روحیه کارآفرینی هنرجویان کشاورزی در استان زنجان و تأثیر متغیرهای آموزشی و فردی بر روحیه آن‌ها پرداخته است.

#### اهداف تحقیق

هدف کلی این تحقیق سنجش روحیه کارآفرینی هنرجویان هنرستان‌های کشاورزی و عوامل مؤثر بر آن می‌باشد، همچنین اهداف اختصاصی متعددی مانند بررسی ویژگی‌های فردی و جمعیت‌شناسی هنرجویان، شناسایی ویژگی‌های روان‌شناختی هنرجویان از قبیل اعتمادبه‌نفس، عزت‌نفس و خوش‌بینی، شناسایی سطح مهارت‌های ارتباطی هنرجویان و شناسایی ارتباط و اثرات این متغیرهای مستقل بر روی روحیه کارآفرینی هنرجویان موردبررسی قرار گرفت.

#### روش پژوهش

این تحقیق از لحاظ پارادایمی کمی و از نظر میزان کنترل متغیرها غیرآزمایشی محسوب می‌شود. از نظر هدف کاربردی و از لحاظ شیوه گردآوری داده‌ها از نوع تحقیقات پیمایشی است که به دلیل گردآوری در یک‌زمان خاص نیز از نوع مقطعی می‌باشد. ابزار اصلی تحقیق، پرسشنامه‌ای دربردارنده دودسته متغیرهای مستقل و وابسته بود. متغیر وابسته روحیه کارآفرینی از طریق شاخص‌سازی ترکیبی و مشتمل بر ۴۵ گویه در

پاسخگویان (۵۲/۴ درصد) دارای سابقه کار کشاورزی بودند. از کل هنرجویان مورد مطالعه محل زندگی بیشتر آن‌ها (۸۹ نفر معادل با ۶۲/۷ درصد) روستا و تنها ۳۷/۳ درصد از آن‌ها در شهر زندگی می‌کردند. ویژگی‌های روان‌شناختی هنرجویان در سه بعد مورد بررسی قرار گرفت. پس از جمع‌کردن امتیازهای حاصل از هر بعد و کدبندی مجدد هنرجویان، نتایج در سه گروه طبقه بندی شد. ۵۱/۷ درصد از پاسخگویان، دارای سطح بالایی از اعتماد به نفس بودند. اکثریت آن‌ها (۹۱/۷ درصد) از نظر عزت نفس در سطح بالایی قرار داشتند و سطح خوش بینی ۵۴/۵ درصد از افراد زیاد بود (جدول ۱).

یکی از دلایل بالا بودن تعداد هنرجویان این رشته بود. تنها پنج نفر (کمترین تعداد) در رشته گاو‌داری مشغول به تحصیل بودند. بقیه هنرجویان نیز در ۷ رشته دیگر مشغول به تحصیل بودند. از نظر گرایش تحصیلی نیز ۴۷ نفر (۳۲/۴ درصد) در رشته‌های کار و دانش و ۹۸ نفر (۶۷/۶ درصد) در رشته‌های فنی و حرفه‌ای تحصیل می‌کردند. متوسط سن هنرجویان مورد مطالعه در حدود ۱۷ سال بود و شغل پدر ۹۰ نفر (۶۲/۱ درصد) از هنرجویان، کشاورزی و همه مادران هنرجویان خانه‌دار بودند. از لحاظ بعد خانوار اکثر هنرجویان (۵۵/۲ درصد) در خانواده‌های پنج‌تا هفت نفره زندگی می‌کردند. بیش از نیمی از

جدول ۱- توزیع فراوانی هنرجویان مورد مطالعه بر اساس ابعاد روان‌شناختی

ویژگی	سطح	فراوانی	درصد فراوانی	درصد تجمعی
اعتماد به نفس	کم	۲	۱/۴	۱/۴
	متوسط	۶۸	۴۶/۹	۴۸/۳
	زیاد	۷۵	۵۱/۷	۱۰۰
عزت نفس	کم	۲	۱/۴	۱/۴
	متوسط	۱۰	۶/۹	۸/۳
	زیاد	۱۳۳	۹۱/۷	۱۰۰
خوش بینی	کم	۳	۲/۱	۱/۲
	متوسط	۶۳	۴۳/۴	۴۵/۵
	زیاد	۷۹	۵۴/۵	۱۰۰

طیف لیکرت: از کاملاً مخالف = ۱ تا کاملاً موافق = ۵

مهارت‌های ارتباطی هنرجویان نیز از طریق شاخص ترکیبی مشتمل بر ۱۱ گویه مورد سنجش واقع شد. در این زمینه نیز مانند ویژگی‌های روان‌شناختی از کدبندی مجدد استفاده و نتایج نشان داد که اکثریت هنرجویان (۶۴/۱ درصد)، در زمینه مهارت‌های ارتباطی در حد متوسط می‌باشند (جدول ۲). پذیرفتن کلام منطقی دیگران و نیز دقت کردن در صحبت‌های دیگران در رتبه‌های اول و دوم قرار داشتند.

جدول ۲- توزیع فراوانی هنرجویان برحسب مهارت‌های ارتباطی

سطح متغیر	فراوانی	درصد فراوانی	درصد تجمعی
پایین	۳	۲/۱	۲/۱
متوسط	۹۳	۶۴/۱	۶۶/۲
بالا	۴۹	۳۳/۸	۱۰۰

طیف مورد استفاده: (اصلاً = ۰ تا خیلی زیاد = ۵)

تحمل ابهام بودند. ۶۵/۵ درصد از افراد مورد مطالعه را افرادی با سطح استقلال‌طلبی متوسط تشکیل می‌دادند. با جمع کردن امتیازهای تمامی شش موارد فوق و کدبندی مجدد آن‌ها در قالب سه سطح، مشخص گردید که سطح روحیه کارآفرینی ۵۲/۴ درصد از پاسخگویان بالا می‌باشد (جدول ۳).

از نظر روحیه کارآفرینی نتایج نشان داد که سطح توفیق طلبی ۸۹ درصد افراد بالا می‌باشد. درزمینه کنترل درونی، ۴۹ درصد در حد متوسطی از توانایی کنترل درونی برخوردار بودند. سطح ریسک‌پذیری ۵۴/۵ درصد افراد، در حد متوسط بود. درزمینه سطح نوآوری، ۵۴/۵ درصد از افراد مورد مطالعه دارای سطح نوآوری بالایی بودند. ۶۹ درصد از پاسخگویان، در حد متوسطی دارای توانایی

جدول ۳- توزیع فراوانی هنرجویان برحسب روحیه کارآفرینی

سطح	فراوانی	درصد فراوانی	درصد تجمعی
کم	۱	۰/۷	۰/۷
متوسط	۶۸	۴۶/۹	۴۷/۶
زیاد	۷۶	۵۲/۴	۱۰۰
جمع	۱۴۵	۱۰۰	

فرد خوداشتغال داشتند با گروه دیگری که فاقد فرد خوداشتغال بودند، مشاهده نگردید. در مقابل چنانچه در جدول ۴ آمده است، روحیه کارآفرینی هنرجویان رشته کار و دانش، بالاتر از فنی و حرفه‌ای بود که عملی‌تر بودن دروس این رشته را شاید بتوان یکی از دلایل ایجاد این تفاوت عنوان کرد. همچنین نتایج نشان داد، هنرجویانی که در شهر زندگی می‌کنند از روحیه کارآفرینی بالاتری نسبت به هنرجویان روستایی برخوردار بودند.

### از آزمون t برای مقایسه روحیه کارآفرینی در بین هنرجویان سال‌های دوم و سوم

( $t = 1/565, P=0/953$ ) و دارا بودن فرد خود اشتغال در خانواده ( $t = 0/586, P=0/697$ )، استفاده شد و با توجه به معنی‌دار نبودن این تفاوت‌ها، می‌توان گفت که تجربه تحصیل بیشتر در هنرستان کشاورزی، سطح روحیه کارآفرینی هنرجویان را تغییر نداده است و نمی‌توان گفت که برنامه‌های درسی هنرستان‌های کشاورزی در رشد روحیه کارآفرینی تأثیرگذار بوده است. همچنین تفاوت معنی‌داری در روحیه کارآفرینانه دو گروه هنرجویانی که در خانواده خود،



جدول ۴- مقایسه روحیه کارآفرینانه هنرجویان در گروه‌های مورد مطالعه

متغیر	گروه	میانگین	انحراف معیار	t	p
گرایش تحصیلی	کار و دانش	۱۶۷/۵۶	۱۸/۸۲	۱/۷۷۵*	۰/۰۲۱
	فنی و حرفه‌ای	۱۶۳/۰۸	۱۱/۳۵		
محل زندگی	شهر	۱۶۴/۸۱	۲۱/۳۱	۰/۶۳۸*	۰/۰۲۵
	روستا	۱۶۶/۶۹	۱۳/۸۷		

\* معنی‌دار در سطح ۵ درصد خطا

سبزی‌کاری)، امور دام (شامل امور دام، پرورش ماهی و گاوداری) و فنی (شامل ماشین‌های کشاورزی، تعمیر موتور و سیستم‌های آبیاری تحت فشار) نیز مشاهده نگردید ( $F=۱/۳۵$ ,  $P=۰/۲۶$ ). این تفاوت در بین هنرجویانی که شغل پدران آن‌ها متفاوت بود نیز مشاهده نگردید ( $F=۱/۳$ ,  $P=۰/۲۶۷$ ). به عبارت دیگر روحیه کارآفرینی هنرجویانی که شغل پدرانشان کشاورزی، آزاد، کارگری، فرهنگی، بازنشسته و کارمند بود با همدیگر تفاوت معنی‌داری نداشت. از آزمون همبستگی برای بررسی ارتباط روحیه کارآفرینانه هنرجویان با متغیرهای مستقل مورد بررسی استفاده شد (جدول ۵)

نتایج حاصل از آزمون F نشان داد که روحیه کارآفرینی هنرجویان رشته‌های نه‌گانه (۰/۱۴۱)، با یکدیگر تفاوت معنی‌داری ندارند و به عبارتی نوع و ماهیت رشته‌های مختلف بر روحیه کارآفرینی تأثیری ندارد. همچنین با توجه به عدم معنی‌داری آزمون ( $F=۲/۴۷$ ,  $P=۰/۰۸۸$ ) روحیه کارآفرینی هنرجویانی که محل تحصیلشان، هنرستان‌های شهرهای صائین قلعه، زنجان و ابهر بود، تفاوت معنی‌داری با یکدیگر نداشتند. برخلاف انتظار، تفاوت معنی‌داری در روحیه کارآفرینانه هنرجویان رشته‌های مختلف امور زراعی (شامل امور زراعی و باغی، زراعت و باغبانی،

جدول ۵- همبستگی روحیه کارآفرینانه هنرجویان با متغیرهای مورد بررسی

متغیرهای مورد بررسی	نوع ضریب	R
سابقه شغلی	پیرسون	۰/۲۰۸*
شرایط رفاهی دوران کودکی و نوجوانی	اسپیرمن	۰/۱۷۰*
سن	پیرسون	-۰/۰۷۴
میزان تحصیلات پدر	اسپیرمن	۰/۱۲۶
اعتماد به نفس	پیرسون	۰/۲۱۶**
عزت نفس	پیرسون	۰/۰۰۲
خوش بینی	پیرسون	۰/۱۷۱*
مهارت‌های ارتباطی	پیرسون	۰/۳۴۹**

\*\* و \* معنی‌دار در سطح ۱ و ۵ درصد خطا

کرده و نیز آشنایی با محیط کاری دارای روحیه کارآفرینی بالایی بودند. شاید این ارتباط متقابل باشد و افراد با روحیه بالای کارآفرینی موفق به پیدا کردن شغل و فعالیت در آن شده‌اند. بین سن و تحصیلات پدر هنرجویان هیچ رابطه معنی‌داری با روحیه کارآفرینانه مشاهده نگردید.

در این تحقیق، به منظور بررسی تأثیر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، از رگرسیون چندگانه به روش گام‌به‌گام استفاده شد. لازم به توضیح است که با توجه به عدم معنی‌داری آزمون تک نمونه‌ای کولموگروف سمیرنوف توزیع متغیر وابسته روحیه کارآفرینی تفاوت معنی‌داری با توزیع نرمال نداشت ( $K=0/686, p=$ ) و فرض نرمال بودن آن تأیید شد. همان‌طور که در جدول ۶ مشاهده می‌شود در گام اول متغیر مهارت‌های ارتباطی وارد مدل شده و ضریب تبیین برابر  $0/167$  به دست آمده است. یعنی  $16/7$  درصد تغییرات متغیر وابسته روحیه کارآفرینی را این متغیر به تنهایی تبیین می‌نماید در گام دوم، سابقه شغلی وارد شده و کل تبیین این دو متغیر در حدود  $20$  درصد می‌باشد و مابقی واریانس توسط متغیرهایی دیگری تبیین می‌شود که در این تحقیق بررسی نشده‌اند.

همان‌گونه که در جدول ۵ مشاهده می‌شود، همبستگی مثبت و معنی‌داری بین اعتمادبه‌نفس، خوش‌بینی، مهارت‌های ارتباطی، شرایط رفاهی هنرجویان در دوران کودکی و سابقه شغلی با روحیه کارآفرینی آن‌ها وجود دارد. به عبارتی دیگر هنرجویانی که دارای اعتمادبه‌نفس، خوش‌بینی و نیز مهارت‌های ارتباطی بالایی بوده و در دوران کودکی از شرایط رفاهی خوبی نیز برخوردار بوده‌اند، دارای روحیه کارآفرینانه بالایی نیز بودند. افرادی که اعتمادبه‌نفس بالایی دارند و به مسائل با دید مثبت می‌نگرند و از سویی از مهارت‌های بالایی از قبیل مهارت در ارتباط برقرار کردن با دیگران برخوردارند، طبیعتاً، ریسک‌پذیرترند و بیشتر تمایل دارند در انجام امور خود، مستقل باشند، بیشتر به پیشرفت خود اهمیت می‌دهند و از آنجایی که روحیه استقلال‌طلبی و تمایل به پیشرفت دارند، اعتقادشان به عوامل خارج از کنترل مانند شانس، کمتر می‌شود و نهایتاً احتمال اینکه چنین افرادی، تبدیل به افراد کارآفرین شوند، بسیار بیشتر است؛ اما برخلاف انتظار، هیچ‌گونه همبستگی بین عزت‌نفس و روحیه کارآفرینانه، در بین افراد مورد مطالعه یافت نشد. رابطه مثبت و معنی‌دار بین سابقه شغلی و روحیه کارآفرینانه نشان‌دهنده این بود که افراد با تجربه شغلی پیشین، به دلیل تجربیات کسب

جدول ۶- میزان ضرایب متغیرهای تأثیرگذار بر روحیه کارآفرینی هنرجویان

متغیر	B	Beta	t	Sig	R <sup>2</sup>
ضریب ثابت	۱۳۳/۷۷۸	-	۱۵/۷۳۷**	۰/۰۰۰	۰/۱۶۷
ویژگی‌های مهارتی	۰/۹۰۳	۰/۳۷۱	۴/۱۸۸**	۰/۰۰۰	۰/۲۰۴
سابقه شغلی	۰/۱۹۱	۰/۱۹۸	۲/۲۲۹*	۰/۰۲۸	

\*\* و \* معنی‌دار در سطح ۱ و ۵ درصد خطا

**بحث و نتیجه‌گیری**

نتایج این تحقیق نشان داد، بیش از نیمی از هنرجویان مورد مطالعه از روحیه کارآفرینی بالایی برخوردارند. همچنین اکثریت پاسخگویان در سه ویژگی توفیق طلبی، نوآوری و کنترل درونی در سطح بالایی قرار داشتند و پایین‌ترین مورد به ویژگی تحمل ابهام اختصاص داشت. به عبارتی دیگر ۹۹/۳ درصد، ۹۷/۲ درصد، ۹۶/۶ درصد، ۹۸/۶ درصد، ۸۰ درصد و ۹۶/۶ درصد از هنرجویان در ویژگی‌های توفیق طلبی، کنترل درونی، ریسک‌پذیری، نوآوری، تحمل ابهام و استقلال‌طلبی در حد متوسط تا زیاد قرار گرفتند. در این خصوص نتایج تحقیق بیژنی و همکاران (۱۳۹۴) نیز نشان داد که توفیق طلبی و تحمل ابهام، بیشترین کمترین قابلیت از بین پنج ویژگی شخص کارآفرین در بین دانشجویان کشاورزی دانشگاه آزاد تهران بود که با نتایج تحقیق حاضر مطابقت دارد. همچنین این نتایج تا حدودی با یافته‌های تحقیقات غفاری (۱۳۸۷) و واحدی و همکاران (۱۳۸۸) تطابق دارد. ولی تحقیق مرادی و همکاران (۱۳۹۱) نشان داد دانشجویان دانشگاه علوم کشاورزی رامین، در دو ویژگی کنترل درونی و ریسک‌پذیری به ترتیب مطلوب‌ترین و نامطلوب‌ترین شرایط را دارا هستند. سطح روحیه کارآفرینی هنرجویان گرایش فنی و حرفه‌ای تفاوت معنی‌داری با هنرجویان گرایش کار و دانش داشت که در مطالعات صورت گرفته توسط یارایی (۱۳۸۳) و شریف‌زاده و زمانی (۱۳۸۵) نیز نتایج مشابهی گزارش شده است. همچنین تفاوت معنی‌داری بین هنرجویان شهری و روستایی از نظر سطح روحیه کارآفرینی وجود داشت، به نحوی که هنرجویانی که در شهر زندگی می‌کردند، از روحیه کارآفرینی بالاتری نسبت به هنرجویان روستایی برخوردار بودند. با توجه

به یکی از فرضیات تحقیق مبنی بر اینکه سطح روحیه کارآفرینی هنرجویان پایه سوم نسبت به هنرجویان سال دوم بالاتر می‌باشد یافته‌های تحقیق، تفاوت معنی‌داری بین هنرجویان سال دوم و سوم از نظر سطح روحیه کارآفرینی را نشان نداد، به عبارت دیگر آموزش‌های ارائه شده نتوانسته‌اند تغییری در روحیه آن‌ها ایجاد کنند. این نتیجه با یافته‌های شاه‌حسینی (۱۳۸۳)؛ (Shambare & Tshikovhi (2015) در خصوص تأثیر افزایش سطح تحصیلات بر کارآفرینی همسو نمی‌باشد. یکی از دلایل، به کمبود امکانات و تجهیزات هنرستان‌های کشاورزی برمی‌گردد که هنرآموزان نتوانسته‌اند متناسب با نوع دروس از آن‌ها استفاده کنند. در این ارتباط نتایج تحقیق موحدی و همکاران (۱۳۹۲) در خصوص هنرستان‌های کشاورزی همدان و کردستان نشان داد که کمبود وسایل و امکانات و قدیمی بودن آن‌ها یکی از مهم‌ترین مشکلات این هنرستان‌ها می‌باشد. در این ارتباط غیائی ندوشن و فلاحیانی (۱۳۹۴) در تحقیقی گزارش کردند که دوره‌های آموزشی که دانشگاه علامه طباطبایی برگزار می‌کند بر پرورش روحیه کارآفرینی در دانشجویان تأثیر نداشته و لذا برنامه‌های آموزشی این دانشگاه با نگاهی استراتژیک باید بازاندیشی، بازطراحی و بازآفرینی شوند که با نتایج تحقیق حاضر همخوانی دارد. روحیه کارآفرینی هنرجویانی که محل تحصیلشان هنرستان‌های شهرهای صائین قلعه، زنجان و ابهر بود، تفاوت معنی‌داری با یکدیگر نداشتند این در حالی است که تصور می‌شد هنرجویان شهرستان زنجان به دلیل مرکز بودن این هنرستان از سطح بالایی از روحیه کارآفرینی برخوردار باشند. سلیمان پور و حسینی (۱۳۹۰) در مطالعه‌ای گزارش کردند بین دانشجویان دانشکده‌های کشاورزی

برعکس افراد با سابقه شغلی بالا دارای روحیه کارآفرینی بالایی نیز باشند. همچنین نتایج تحلیل رگرسیون نیز مؤید تأثیر مثبت مهارت‌های ارتباطی و سابقه شغلی بر روحیه کارآفرینی هنرجویان می‌باشد.

### پیشنهادها

- نتایج تحقیق نشان داد که اکثریت هنرجویان دارای روحیه کارآفرینی بالایی هستند. طبیعی است که بالفعل شدن روحیه بالای کارآفرینی به محصول یا نتیجه‌ای در جامعه نیازمند وجود یک محیط حمایتی به همراه مشوق‌های اقتصادی می‌باشد. از این رو پیشنهاد می‌شود که مسئولین و سیاست‌گذاران حمایت‌های لازم را از این هنرجویان به عمل آورند تا این افراد با سابقه خوب کشاورزی و روستایی بتوانند برای توسعه این بخش مؤثر واقع شوند.

- با توجه به وجود تفاوت معنی‌دار بین هنرجویان گرایش فنی و حرفه‌ای با گرایش کار و دانش از نظر سطح روحیه کارآفرینی، این مسئله می‌تواند بیانگر این باشد که دروس ارائه شده نتوانسته است روحیه کارآفرینی را در بین هنرجویان تقویت نمایند. از این رو توصیه می‌شود در طراحی دروس هر دو پایه، بعد عملی همراه با محتوای کارآفرینی بیشتر مدنظر قرار گیرد. برای مثال در برنامه‌های درسی ارائه شده، برگزاری سمینارها، دوره‌ها و کارگاه‌های ویژه در زمینه کارآفرینی برای ارتقا سطح آگاهی، دانش و بینش هنرجویان در نظر گرفته شود و دوره‌ها یا واحدهای درسی ویژه‌ای در زمینه مفاهیم، اصول و تئوری‌های اقتصادی و کارآفرینی، شناسایی فرصت‌ها و چگونگی بهره‌گیری از آنها، چگونگی دستیابی به منابع اقتصادی و کسب مهارت‌های مدیریتی جهت تحلیل یک موقعیت اقتصادی و در نهایت تهیه یک طرح عملیاتی اختصاص یابد.

دانشگاه تهران، از لحاظ ویژگی‌هایی مانند توفیق طلبی، استقلال‌طلبی، تحمل ابهام و خوداتکایی اختلاف معنی‌داری وجود دارد. ولی تفاوت معنی‌داری در خصوص سایر ویژگی‌های کارآفرینی وجود نداشت. مطالعه روحیه کارآفرینی در بین هنرجویان رشته‌های مختلف نه‌گانه هنرستان‌های کشاورزی، نشان داد که رابطه معنی‌داری بین رشته تحصیلی هنرجو و سطح روحیه کارآفرینی وجود ندارد. به عبارت دیگر نمی‌توان اثرگذاری ماهیت رشته‌های مختلف را در ایجاد روحیه کارآفرینی تأیید کرد که با نتایج یافته‌های شریف‌زاده و زمانی (۱۳۸۵)، یارایی (۱۳۸۳) و مشایخ (۱۳۸۳) همخوانی دارد.

بر اساس مطالعه حاضر، همبستگی مثبت و معنی‌داری بین اعتماد به نفس، خوش‌بینی، مهارت‌های ارتباطی و شرایط رفاهی آنها در دوران کودکی با روحیه کارآفرینی وجود دارد که جمشیدی فر و همکاران (۱۳۸۹) و حسینی و عزیزی (۱۳۸۶) در خصوص تأثیر درآمد بالا بر احتمال کارآفرین شدن فرد، نتایج مشابهی نیز گزارش کرده‌اند. افراد با داشتن اوضاع اقتصادی مطلوب، پشتوانه و پس‌انداز مالی بیشتری دارد که علاوه بر تأثیر در افزایش سطح ریسک‌پذیری، از لحاظ ذهنی نیز خود را در شرایط بهتری برای آغاز یک فعالیت جدید می‌بیند. بین سن و روحیه کارآفرینی رابطه معنی‌داری مشاهده نشد که فلاح حقیقی و همکاران (۱۳۹۱) نیز نتیجه مشابهی گزارش کرده بودند. بین سابقه شغلی و روحیه کارآفرینی در مطالعه حاضر همبستگی مثبت و معنی‌داری مشاهده شد که با یافته‌های محققانی مانند هزار جریبی (۱۳۸۲) و شاه‌حسینی (۱۳۸۳) در این زمینه مطابقت داشت و به نظر می‌رسد که ارتباط این دو متغیر به صورت متقابل باشد. به عبارتی دیگر افراد با روحیه کارآفرینی بالا دارای تجارب شغلی بالا و

- همچنین از کارآفرینان نمونه دعوت به عمل آمده تا برای ایجاد انگیزه و نگرش مثبت در هنرجویان در رابطه با زمینه‌های کاری و امکان‌پذیری فعالیت‌های مبتنی بر علم صحبت نمایند.
- توصیه می‌گردد برای هنرجویان تمامی رشته‌ها، واحدهای درسی در نظر گرفته شود که با فراهم آوردن شرایط محیطی واقعی کار در محیط آموزشی، سطح روحیه کارآفرینی در آن‌ها افزایش یابد.
- همچنین با اثرگذاری مثبت ویژگی‌های مهارتی و نیز سابقه شغلی بر سطح روحیه کارآفرینی توصیه می‌شود واحدهای کارآموزی و عملیاتی برای هنرجویان هنرستان‌های کشاورزی به‌گونه‌ای طراحی شود که آن‌ها بتوانند با مهارت‌هایی از قبیل کار گروهی، قدرت برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری، کنترل و اداره امور بیشتر آشنا شوند.
- ### منابع و مأخذ
۱. برادران، م.، و صالحی، س. (۱۳۸۵). راهکارهای بکارگیری کارآفرینی در آموزش کشاورزی. *دوماهنامه علمی-ترویجی جهاد، شماره ۲۷۴، صفحات ۳۱-۲۵*.
  ۲. بیژن، م.، فلاح حقیقی، ن.، کرمی، غ.، عسگری قدس، م.، و زند، م. (۱۳۹۴). واکاوی ویژگی‌های روان‌شناختی کارآفرینان و عوامل پیش‌برنده و بازدارنده کارآفرینی در دانشکده‌های کشاورزی. *پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، جلد ۸، شماره ۱، صفحات ۹۴-۷۹*.
  ۳. پیکری فر، ف.، و مه‌نگار، ف. (۱۳۹۱). بررسی نقش دانشگاه‌ها در توسعه کارآفرینی. کنفرانس ملی کارآفرینی و مدیریت کسب‌وکارهای دانش‌بنیان. دانشگاه مازندران.
  ۴. جمشیدی‌فر، م.، خرمی، ش.، و راحلی، ح. (۱۳۸۹). بررسی عوامل مؤثر بر روحیه کارآفرینی دانشجویان دانشکده کشاورزی تبریز. *مجله پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، جلد ۳، شماره ۳، صفحات ۱۹-۳۰*.
  ۵. جمعگی، م.، و لشگرآرا، ف. (۱۳۹۱). چالش‌های به‌کارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات از دیدگاه دانش‌آموزان هنرستان‌های کشاورزی استان تهران. *مجله پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، جلد ۵، شماره ۳، صفحات ۱۹-۳۰*.
  ۶. حسینی، م.، و عزیزی، ب. (۱۳۸۶). بررسی عوامل مؤثر در توسعه روحیه و مهارت‌های کارآفرینی در میان دانشجویان سال آخر دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران. *مجله علوم کشاورزی ایران، شماره ۲، صفحات ۲۵۱-۲۴۱*.
  ۷. زمانی علایی، م.، و امیدی، م. (۱۳۹۳). عوامل مؤثر بر نیت کارآفرینانه دانشجویان کشاورزی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، *مجله پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، جلد ۷، شماره ۳، صفحات ۴۲-۵۶*.
  ۸. ذبیحی، ا.، و مقدسی، م. (۱۳۸۶). کارآفرینی، مفاهیم و مدل‌ها. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
  ۹. سحرخیز، ا. (۱۳۹۲). مجموعه طرح‌های کارآفرینی اولین همایش ملی نقش آموزش و پرورش در توسعه کارآفرینی از منظر سند تحول بنیادین، معاونت آموزش متوسطه وزارت آموزش و پرورش. نشر عابد. چاپ اول.
  ۱۰. سعدی، ح.، و سلیمانی، ع. (۱۳۹۱). ظرفیت کارآفرینی دانشجویان دانشکده کشاورزی دانشگاه بوعلی سینا-همدان. *مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، جلد ۸، شماره ۲، صفحات ۱۰۵-۱۱۷*.
  ۱۱. سلیمان پور، م.ر.، و حسینی، م. (۱۳۹۰). بررسی مقایسه‌ای دیدگاه دانشجویان کارشناسی ارشد پیرامون توسعه کارآفرینی در آموزش عالی کشاورزی (مطالعه مورد استان تهران). *مجله پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، جلد ۴، شماره ۱، صفحات ۱۵-۲۶*.

۱۲. سلیمانی، ع. و زرافشانی، ک. (۱۳۹۰). تبیین پیشگو کننده‌های نیت کارآفرینانه در بین هنرجویان هنرستان کشاورزی، *فصلنامه علمی پژوهشی رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*، جلد ۲، شماره ۳، صفحات ۱۲۴-۱۰۷.
۱۳. شاه‌حسینی، ع. (۱۳۸۳). کارآفرینی. چاپ اول. تهران: انتشارات آبیژه.
۱۴. شریف‌زاده، م.، و زمانی، غ. (۱۳۸۵). روحیه کارآفرینی در دانشجویان کشاورزی؛ مطالعه موردی دانشگاه شیراز، *مجله علوم کشاورزی ایران*، جلد ۲-۳۷، شماره ۱، صفحات ۱۱۶-۱۰۷.
۱۵. شریفی، ز.، سورانی، ف.، و احمدوند، م. (۱۳۹۳). سنجش سطح روحیه کارآفرینی دانشجویان کشاورزی در دانشگاه یاسوج. *مجله کارآفرینی و کشاورزی*، جلد ۱، شماره ۱، صفحات ۲۵-۳۹.
۱۶. غفاری، ه. (۱۳۸۷). *بررسی قابلیت‌های کارآفرینی دانشجویان دانشگاه پیام نور اراک*. همایش ملی توسعه کارآفرینی در آموزش‌های علمی کاربردی کشاورزی، مشهد: موسسه آموزش عالی علمی کاربردی جهاد کشاورزی.
۱۷. غیائی ندوشن، س.، و فلاحیانی، س. (۱۳۹۴). تأملی بر نقش دوره‌های آموزشی بر ایجاد روحیه کارآفرینی در بین دانشجویان دانشگاه. *ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی*، جلد ۵، شماره ۱، صفحات ۹۳-۱۱۲.
۱۸. فراهانی، ا.، قاسمی، ح.، و محمدی، ن. ا. (۱۳۹۲). بررسی عوامل محیطی مؤثر بر روحیه کارآفرینی دانش‌آموختگان تحصیلات تکمیلی رشته تربیت‌بدنی. *پژوهش‌های کاربردی در مدیریت ورزشی*، جلد ۲، شماره ۳، صفحات ۶۱-۷۴.
۱۹. فلاح حقیقی، ن.، رضوانفر، ا.، کلانتری، خ.، و رضوی، م. (۱۳۹۱). بررسی خصوصیات کارآفرینانه دانشجویان پردیس کشاورزی دانشگاه تهران. *مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، جلد ۲-۴۲، شماره ۳، صفحات ۳۵۷-۳۶۶.
۲۰. قاسمی، ج.، اسدی، ع.، و حسینی نیا، غ. ح. (۱۳۸۸). بررسی عوامل تأثیرگذار در ایجاد روحیه کارآفرینی دانشجویان تحصیلات تکمیلی پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران. *مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، جلد ۴۰، شماره ۲، صفحات ۷۰-۸۰.
۲۱. کردنائیچ، ا.، زالی، م. ر.، حیدرعلی، ه.، و حسینی، ش. ا. (۱۳۸۶). *ابزار سنجش ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینان ایرانی*. تهران، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس.
۲۲. مبارکی، م. ح.، رضاییان، ع.، مهرابی، ر. ز.، و کلابی، ا. م. (۱۳۹۱). مفهوم‌پردازی عوامل زمینه‌ساز در به‌کارگیری گزینه‌های ابتکاری در فرایند تصمیم‌گیری کارآفرینان برتر ایرانی (راهبرد پژوهشی گروه کانونی). *فصلنامه توسعه کارآفرینی*، جلد ۴، شماره ۱۵، صفحات ۲۴-۷.
۲۳. مرادی، ح.، بیژنی، م.، کرمی، غ.، و فلاح حقیقی، ن. (۱۳۹۱). ارزیابی مقایسه‌ای ویژگی‌های روان‌شناختی مؤثر بر نگرش‌های کارآفرینانه در دانشجویان مهندسی کشاورزی (مورد مطالعه: دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان). *فصلنامه آموزش مهندسی ایران*، جلد ۱۴، شماره ۵۳، صفحات ۸۲-۶۵.
۲۴. مردانشاهی، م. م.، تاجیک اسماعیلی، ع. ا.، و مبارکی، م. م. (۱۳۹۳). بررسی استعداد کارآفرینی در دانشجویان ورودی و خروجی دانشگاه‌های دولتی (مورد مطالعه: دانشگاه‌های دولتی مازندران). *فصلنامه توسعه کارآفرینی*، جلد ۷، شماره ۴، صفحات ۷۷۱-۷۵۵.
۲۵. مشایخ، ف. (۱۳۸۳). *بررسی رابطه پایگاه اجتماعی خانواده و میزان روحیه کارآفرینی دانشجویان دانشگاه شیراز*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته مدیریت آموزشی، دانشگاه شیراز.
۲۶. موحدی، ر.، سلیم نژادیان، ع.، سعدی، ح. ا.، و یعقوب فرانی، ا. (۱۳۹۲). آسیب‌شناسی ابعاد آموزشی هنرستان‌های کشاورزی استان‌های همدان و کردستان.

- 37(3), 646-669. Retrieved from <http://isiarticles.com/bundles/Article/pre/pdf/9395.pdf>
35. Jones, C., & English, J. (2005). A contemporary approach to entrepreneurship education. *Journal of Education Training*, 46(8/9), 416-423. Retrieved from <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/00400910410569533#>
36. Kautonen, T., Van Gelderen, M., & Tornikoski, E. T. (2013). Predicting entrepreneurial behaviour: a test of the theory of planned behaviour. *Applied Economics*, 45(6), 697-707. Retrieved from [http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=1943950](http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1943950)
37. Obembe, E., Otesile, O., & Ukpong, I. (2014). Understanding the Students' Perspectives towards Entrepreneurship. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 145, 5-11. Retrieved from <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814038634>
38. Postigo, S. (2002, July). *Entrepreneurship education in Argentina, The case of Santander's University*. Paper presented at the Internationalizing Entrepreneurship education & training conference intEnt, Malaysia. Retrieved from <http://udesa.vps31.syncromind.com/files/img/Administracion/dtn27.pdf>
39. Shirokova, G., Osiyevskyy, O., & Bogatyreva, K. (in press). Exploring the intention-behavior link in student entrepreneurship: Moderating effects of individual and environmental characteristics. *European Management*. Retrieved from <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0263237315001310>
40. Tshikovhi, N., & Shambare, R. (2015). Entrepreneurial knowledge, personal attitudes, and entrepreneurship intentions among South African Enactus students. *Problems and Perspectives in Management*, 13(1), 152-158. Retrieved from [http://businessperspectives.org/journals\\_free/ppm/2015/PPM\\_2015\\_01%20cont\\_Tshikovhi.pdf](http://businessperspectives.org/journals_free/ppm/2015/PPM_2015_01%20cont_Tshikovhi.pdf)
41. Van der.Linde, Ch. (2000). A new perspective regarding capacities of education institutions to create work. *Journal of Education*, 121(1), 8-54. Retrieved from <https://www.questia.com/>
- فصلنامه علمی پژوهشی ره یافت‌های نو در مدیریت آموزشی، سال ۴، شماره ۴، صفحات ۴۵-۶۶.
۲۷. نادری، ن.، امیری، ص.، دل انگیزان، س.، و جعفری، ح. (۱۳۹۴). الگوسازی مفهومی تأثیر مؤلفه‌های آموزش کارآفرینی بر نگرش هنرجویان به کسب‌وکار در هنرستان‌های کاردانش. نشریه کارآفرینی در کشاورزی، سال ۲، شماره ۲، صفحات ۱۷-۳۴.
۲۸. واحدی، م.، مرادنژادی، ه.، شریف‌زاده، ا.، و شریفی، م. (۱۳۸۸). بررسی ویژگی‌های کارآفرینانه دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد ایلام. فصلنامه توسعه تحقیقات اقتصاد و کشاورزی ایران، سال ۴۰، شماره ۲، صفحات ۱۰۱-۹۳.
۲۹. هزارجریبی، ج. (۱۳۸۲). بررسی میزان کارآفرینی دانش‌آموختگان علوم انسانی در عرصه نشریات فرهنگی و اجتماعی شهر تهران. رساله دکتری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان.
۳۰. هوشمندان مقدم فرد، ز.، رضوانفر، ا.، موحد محمدی، ح.، و شمس، ع. (۱۳۹۰). سنجش میزان روحیه کارآفرینی هنرجویان هنرستان‌های کشاورزی استان زنجان. مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی، جلد ۷ شماره ۲، صفحات ۱۰۵-۱۱۴.
۳۱. یارایی، ع. (۱۳۸۳). بررسی برخی روحیات کارآفرینی در بین دانشجویان دانشگاه شیراز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته مدیریت صنعتی دانشگاه شیراز.
32. Ardagna, S., & Lusardi, A. (2008). *Explaining international differences in entrepreneurship: The role of individual characteristics and regulatory constraints*. Retrieved from [www.nber.org/books/lern08-2](http://www.nber.org/books/lern08-2)
33. Gallowy, L., Anderson, M., Brown, W., & Wilson, L. (2005). Enterprise skills for the economy. *Education & Training*, 47(1), 7-17. Retrieved from <http://www.emeraldinsight.com/doi/pdfplus/10.1108/00400910510580593#>
34. Gurel, E., Altınay, L., & Daniele, R. (2010). Tourism students' entrepreneurial intentions. *Annals of Tourism Research*,

and Informative Attachment with Entrepreneurs: A Study on the University Students of Sylhet City, Bangladesh. *Management Studies and Economic Systems*, 2(1), 1-10. Retrieved from [http://www.msacs.org/article\\_10086\\_1596.html](http://www.msacs.org/article_10086_1596.html)

42. Weiss, P. (2015). *Entrepreneurial Intentions among Dutch and Indonesian university students* (MSc. Thesis, Tilburg University). Retrieved from [http://www.franssedafoundation.com/wp-content/uploads/2015/11/Weiss\\_Thesis.pdf](http://www.franssedafoundation.com/wp-content/uploads/2015/11/Weiss_Thesis.pdf)
43. Yeasmin, A., & Latif, A. (2015). Effect on Entrepreneurial Intention by the Physical

Archive of SID